

تأثیرات توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی در توسعه روستایی شهرستان سمیرم

ناصر شفیع‌ی ثابت *

استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، عضو هیئت‌علمی دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران

فرید فرهادی

دانشجوی دکتری جغرافیا، دانشگاه شهید بهشتی تهران، ایران

چکیده

در دهه‌های اخیر، توانمندسازی به‌مثابه سازوکاری برای دستیابی به توسعه کشاورزی و در پی آن توسعه سکونتگاه‌های روستایی مطرح شد. زیرا، بی‌توجهی به مقوله توانمندسازی ساکنان روستایی و عدم شکل‌پذیری زیرساخت‌های سیاسی و اجتماعی مناسب در مناطق روستایی از موانع اصلی تحقق مشارکت در توسعه سکونتگاه‌های روستایی محسوب می‌شود. داده‌های موردنیاز تحقیق از طریق پرسشنامه و از میان کشاورزان شهرستان سمیرم گردآوری شدند که ۲۶۲ نفر از آن‌ها به روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای انتخاب گردیدند. فرآیند توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی به‌وسیله ۶۷ گویه در قالب شاخص‌هایی همچون آموزش و اطلاع‌رسانی، دانش و آگاهی، فن‌آوری اطلاعات، منابع مالی و اعتباری، اعتمادسازی، همکاری و تشریک‌مساعی، تصمیم‌گیری در امور اجتماعی و اقتصادی، سنجیده شده است. شاخص توسعه نیز از طریق ۴۹ گویه در ابعاد نظام محیطی، نظام اجتماعی - اقتصادی و کالبدی توسعه سکونتگاه‌ها سنجیده شده است. نتایج تحقیق نشان داد توانمندسازی کشاورزان روستایی در افزایش تولید محصولات کشاورزی، افزایش درآمد ساکنان روستایی و پایداری و توسعه اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مؤثر است. البته، توجه به بهبود وضعیت درآمد کشاورزان، حمایت و هدایت آن‌ها برای افزایش میزان پس‌انداز و مشارکت در سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های مرتبط با بخش کشاورزی، پیشنهاد می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: توانمندسازی، بهره‌برداران کشاورزی، توسعه روستایی، سمیرم.

مقدمه

در دهه‌های اخیر، در متون توسعه، یکی از مهم‌ترین راهبردهای ارائه‌شده برای توسعه روستایی، توانمندسازی و مشارکت ذی‌نفعان روستایی در ابعاد گوناگون آن است. به‌گونه‌ای که برای ارتقای سطح آگاهی و اطلاعات و ظرفیت مندی آن‌ها برای مشارکت و دستیابی به توسعه روستایی اهمیت زیادی قائل شده‌اند (Amundsen and Martinsen, 2015). به سخن دیگر، تکامل دانش، مهارت و نگرش روستاییان منجر به توسعه روستایی می‌شود. در این راستا، توانمندسازی به‌عنوان ظرفیتی برای خوداتکایی و اعتمادبه‌نفس در مقابل وابستگی است. این فرایندی است که از طریق آن اشخاص، سازمان‌های غیردولتی و گروه‌های به حاشیه رانده‌شده از جمله بهره‌برداران روستایی می‌توانند سازمان خود را تقویت کنند و خودشان را از تسلط ایجادشده توسط ساختارها یا روابط، آزاد کنند (Sharma and Kirkman, 2015). بر اساس متون توسعه، هر کشوری که از دانش و اطلاعات بیشتر و روزآمدتری برای توانمندسازی ساکنان خود بهره‌مند شود، به سطح بالاتری از توسعه نیز دست می‌یابد (Fernandez and Moldogaziev, 2015). در بخش کشاورزی نیز دانش و اطلاعات همچون زمین، سرمایه و نیروی کار از عوامل مهم تولید به شمار می‌آیند. در این زمینه، آموزش رکن اساسی توانمندسازی قلمداد می‌شود (Kukenberger and Mathieu, 2015). زیرا مردم را قادر می‌سازد تا تغییرات جدید را بپذیرند و خودشان نیز دست به تغییرات بزنند (Hassan et al., 2014). آگاه‌سازی کشاورزان، موجب افزایش شناخت آن‌ها از مسائل گوناگون و در نتیجه تواناسازی آن‌ها می‌شود. این مقوله باعث می‌شود تا کشاورزان با استفاده بهینه از زمین و دیگر نهاده‌های تولید در مسیر افزایش کمی و کیفی محصولات برای نیل به توسعه اجتماعی و اقتصادی موفق‌تر عمل کنند. در این ارتباط، همان‌طوری که روستاییان از پذیرش روش‌های جدید و جدیدتر استقبال می‌کنند، به تبع آن افکارشان نیز متحول می‌گردد و در نتیجه نگرش جدیدی در آن‌ها نسبت به فعالیت‌های کشاورزی و سایر فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی ایجاد می‌شود و با ارتقای ظرفیت‌های شناختی (آگاهی و دانش) خود، موجبات توسعه روستایی را فراهم می‌سازند (Koltko- Rivera, 2006 and Sharma and Sahoo, 2014). در فراگرد توسعه، توانمندسازی که مدیریت بهتر را در هر بخش به همراه دارد؛ می‌تواند با افزایش قابلیت‌ها، ظرفیت‌های بهره‌برداران آن بخش به توسعه را شتاب بیشتری بخشد (Friis-Hansen, 2005; Sharma and Sahoo, 2014). ارتقای بهره‌وری هر فعالیتی نیز مستلزم افزایش کارایی، خلاقیت، ریسک‌پذیری، مسئولیت‌پذیری ذینفعان آن فعالیت و سرانجام توانمندسازی آن‌ها میسر است (Lorinkova and Perry, 2017; Sharma and Kirkman, 2015). برای توانمندسازی باید به عواملی مانند دانش و یا آموزش‌های مهارتی (Kukenberger and Mathieu, 2015)، سازمان کشاورزان، روش‌های مناسب، عضویت در یک سازمان (Rossberger and Krause, 2015)، اعتبارات خرد، اعتمادبه‌نفس افراد، تحصیلات، دسترسی به منابع و حمایت سیاسی توجه نمود (Arora, 2011). کم‌توجهی به توانمندسازی و نبود زیرساخت‌های سیاسی و اجتماعی مناسب در مناطق روستایی از موانع عمده تحقق مشارکت و توسعه کشاورزی محسوب می‌شود (Hiua, et al., 2011).

2007). در واقع توانمندسازی فرایندی است که طی آن افراد، برای غلبه بر موانع پیشرفت، فعالیت‌هایی را انجام می‌دهند و تغییراتی در ساختار ذهنی خود به وجود می‌آورند که باعث تسلط آن‌ها در تعیین سرنوشت خود می‌شود. روستایی توانمند دیدی مثبت به کارها دارد، ریسک‌پذیر است، انعطاف‌پذیر است، کار گروهی را بر کار فردی ترجیح می‌دهد، همیشه در حال یادگیری است، در انجام کارها مصمم است، سعی می‌کند تهدیدات را به فرصت‌ها تبدیل کند؛ بنابراین، موجب می‌شود تا روستاییان احساس تعهد و مسئولیت در مسائل متعدد روستایی و حضور مؤثر در کارها داشته باشند. در واقع، از حالت بی‌قدرتی به قدرتمندی می‌رسند که نتیجه این فرایند گسترش و توسعه منابع انسانی، توسعه نهادی، توسعه سازمانی که در مجموع باعث توسعه روستایی می‌شود (Amundsen and Martinsen, 2015). از این رو، توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی از پیش‌شرط‌های ضروری برای دستیابی به توسعه کشاورزی و روستایی بوده و نقش‌آفرینی ساکنان روستایی را برجسته می‌سازد. سکونتگاه‌های روستایی ناحیه سمیرم به‌رغم برخوردارگی از قابلیت‌ها و استعداد‌های فراوان طبیعی و انسانی نظیر اقلیم مناسب و خاک حاصلخیز، منابع آبی کافی و وجود بهره‌برداران کشاورزی فراوان، اگرچه، در زمینه تولید محصولات باغی عملکرد خوبی دارد؛ اما هنوز ظرفیت‌های کشاورزی بالقوه زیادی به دلیل کم‌توجهی به وجه نظر و خواسته‌های کشاورزان و کم‌توجهی به توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی، مورد توجه قرار نگرفته است با توجه به این‌که روستاهای این ناحیه به‌مثابه یکی از قطب‌های کشاورزی و به‌ویژه تولید سیب‌درختی در سطح منطقه و حتی کشور مطرح است کم‌توجهی به مقوله آموزش و آگاهی بخشی بهره‌برداران کشاورزی در راستای توانمندسازی آن‌ها، برای مشارکت در برنامه‌ریزی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و اجرای پروژه‌ها، کارایی و اثربخشی عوامل تولید را کاهش داده و باعث شده تا بهره‌برداری بهینه از منابع و ظرفیت‌های تولید کشاورزی به عمل نیاید. این موضوع سبب شده، فعالیت‌های مکمل بخش کشاورزی و صنایع تبدیلی چنان‌که باید شکل بگیرد و روستاهای ناحیه مورد مطالعه را با چالش‌های اجتماعی - اقتصادی فراوانی مواجه سازد. از این رو، توجه به موضوع مسئله و ارتقای سطح توانمندی اجتماعی و اقتصادی بهره‌برداران کشاورزی از طریق ارتقای سطح آموزش و آگاهی، ارتقای ظرفیت‌ها و توانمندی بهره‌برداران برای مشارکت در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی، علاوه بر ایجاد بستر مناسب برای متنوع سازی فعالیت‌های کشاورزی و کاهش اثرات ناشی از اقتصاد تک‌محصولی (سیب‌درختی)، زمینه را برای شکل‌پذیری و گسترش صنایع تبدیلی کشاورزی فراهم می‌سازد. بنابراین، توجه به توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی می‌تواند در میزان دسترسی به منابع و تعیین موقعیت اقتصادی مطلوب‌تر برای آن‌ها مؤثر واقع شود. بر مبنای چنین ضرورتی، مطالعه حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال مهم است که اثرگذاری توانمندسازی و مشارکت بهره‌برداران کشاورزی در ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی - اقتصادی و در نتیجه توسعه سکونتگاه‌های روستایی تا چه اندازه است؟ و از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟

در اغلب کشورهای در حال توسعه، نابرابری در قدرت

می‌باشد (Flynn, 2013). در کشورهای آمریکای جنوبی نیز توجه به نقش گروه‌ها و تشکل‌ها در ارتقاء توانایی بهره‌برداران روستایی برای انتخاب‌های مختلف تأکید شده است. پژوهشی در این زمینه نشان داد، به‌واسطه شکل‌پذیری این گروه‌ها و تشکل‌ها بهره‌برداران روستایی می‌توانند دسترسی مناسب‌تری به منابع مالی و غیرمالی برای تأثیرگذاری در جامعه‌شان داشته باشند (Aguinaga Lezcano, 2013).

پژوهشی دیگر پیشرفت توانمندسازی روستاییان در شاخص کشاورزی و یافته‌های جدید را در بنگلادش، گواتمالا و اوگاندا بررسی کرده است. اولین شاخص ارزیابی توانمندسازی ذینفعان در پنج محدوده شامل: ۱- تصمیم‌گیری در مورد محصولات و تولیدات کشاورزی ۲- دستیابی و قدرت تصمیم‌گیری درباره منابع قابل‌تولید ۳- کنترل استفاده از درآمد ۴- رهبری در اجتماع ۵- اختصاص زمان. نتایج حاکی از این است که در هر سه منطقه توانمندسازی روستاییان با میزان قابل‌توجهی بیشتر تصمیم‌گیری در بخش کشاورزی همراه بود. به‌عنوان مثال، در بنگلادش ۷۳ درصد از روستاییان که در بخش کشاورزی توانمند بودند و از استقلال برخوردار بودند در اکثر حوزه‌های دیگر هم حق تصمیم‌گیری داشتند؛ و این‌که نتایج نشان داد ثروت و سرمایه مادی بیشتر توانمندسازی در بخش کشاورزی را افزایش می‌دهد اما آن را تضمین نمی‌کند (Alkire et al., 2013).

در نیجریه محدودیت‌های اجتماعی و اقتصادی مانند سطوح بالای بی‌سوادی، عدم عضویت در تعاونی‌ها، دسترسی کم به منابع اعتباری از جمله: کود، مواد شیمیایی مانع از پیشرفت و توانمندی روستاییان در بخش کشاورزی شده و توصیه می‌شود که برنامه ریزان توسعه کشاورزی روستایی بهبود این عوامل را در رأس تصمیم‌گیری‌های خود قرار دهند (Ojo et al., 2012). پژوهشی دیگر در نیجریه نشان داد، توانمندسازی روستاییان به‌طور قابل‌توجهی در تصمیم‌گیری‌های کشاورزی و مدیریت مزرعه مؤثر بوده است و تا حد زیادی می‌تواند باعث بهبود و شرایط اجتماعی و اقتصادی و به‌طور کلی ارتقاء منزلت روستاییان شود (Damisa and yohanna, 2007). در همین راستا، مطالعه (Abraham, 2011) در هند، بر اهمیت شاخص‌های قدرت تصمیم‌گیری، افزایش درآمد و اعتمادبه‌نفس در افزایش توانمندی اعضای گروه‌های همیار کشاورزان، تأکید شده است (Abraham, 2011). در آرزانتین با بررسی برنامه اعتبارات و تسهیلات کشاورزی و مقایسه دو گروه کشاورز توانمند و غیر توانمند مشخص شد که انطباق کشاورزان با شرایط متحول بیرونی و مساعد بودن محیط از عوامل توانمندسازی کشاورزان محسوب می‌شود (Hancer, 2013). در این راستا، الگو و رویکرد کشاورز محور باعث توانمندسازی کشاورزان در فرایند توسعه می‌گردد (Namvong and Bacongus, 2010). در واقع، فعال بودن بهره‌برداران کشاورزی به‌جای منفعل بودن، توجه به فرایند و محتوا به‌جای توجه به محتوا، توجه به کمیت و کیفیت به‌جای توجه به کیفیت، انجام کار به‌جای منتظر ماندن برای اخذ دستور جهت انجام کار از عوامل توانمندسازی کشاورزان محسوب می‌شود (Hasan, 2009). باین‌وجود، فرایند توانمندسازی یک فرایند سخت و پیچیده است (Nilsen, 2007)؛ اما در هر صورت آموزش رکن اساسی در فرایند توانمندسازی می‌باشد (Fleming, 2000). براین شالوده، توانمندسازی افراد

بزرگ‌ترین مانع برای توسعه به شکل پایدار است برای کاهش این نابرابری نیاز به قادر نمودن افراد از طریق دسترسی به منابع، دادن فرصت و اختیار و عمل در چهارچوب توسعه به‌ویژه در مناطق روستایی است. از این‌رو، دسترسی برابر به منابع، افزایش کنترل و مالکیت ساکنان محلی از طریق دادن مسئولیت به آن‌ها به‌واسطه قرارگیری در گروه می‌تواند این برابری را تضمین نماید. مطالعات موردی در کشورهای مختلف برای کاهش نابرابری در قدرت و توانمندسازی ذینفعان در نواحی روستایی به شرح زیر است:

«نیکلا و روبیو» بر اهمیت نقش قوانین اجتماعی و فرهنگی و تأثیر آن در مداخله ذینفعان محلی و روستاییان در فعالیت‌های اجتماعی تأکید می‌کنند. آن‌ها نتیجه می‌گیرند، هرچه سطح توانمندسازی و مشارکت ساکنان محلی بالاتر باشد سطح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی نیز بالاتر خواهد بود (Nicolas and Rubio, 2016). در پژوهشی دیگر بر نقش رهبران در اروپای مرکزی تأکید شده است. از این‌رو، به تقویت ساختار نهادی محلی برای توانمندسازی رهبران محلی تأکید نموده است. توانمندسازی از طریق رهبران محلی در کشورهای اتحادیه اروپا بین سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۱۳ موردتوجه بوده است و سیاست‌گذاری در جهت ایجاد انسجام و هماهنگی بین ساکنان محلی از طریق توسعه محلی هدایت‌شده برای سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۲۰ موردتوجه است. بدین ترتیب با تشکیل «گروه‌های فعال محلی» به‌عنوان ابزاری برای توانمندسازی ساکنان در توسعه روستایی در هدایت بهتر بهره‌گرفته‌شده است. بدین ترتیب، رهبران با روابط رسمی و غیررسمی با ساکنان محلی می‌توانند در ایجاد همکاری و شبکه‌ای عمل نمودن آن‌ها تأثیرگذار باشند (Strelzecka, 2015). در جنوب استرالیا، تقویت مشارکت جوامع در فعالیت‌ها و محلی‌گرایی نمودن فعالیت‌ها برای تقویت توانمندسازی ساکنان روستایی موردتوجه بوده است. به گونه‌ای که تقویت همکاری بین ذینفعان محلی و توانمندسازی آن‌ها رابطه مستقیمی وجود دارد و سبب آگاهی آن‌ها برای حفاظت از منابع محیطی شده است. از این‌رو، سیاست‌گذاری‌ها در جهت حمایت از جوامع محلی برای مداخله بیشتر در تصمیم‌گیری‌ها اعمال شده است. بدین ترتیب، ذینفعان محلی با مشارکت فعال خود در ارائه خدمات در راستای توسعه روستایی نقش به‌سزایی دارند. همچنین، بهره‌مندی آن‌ها از مالکیت محلی سبب کنترل آن‌ها بر محیط زندگی‌شان شده است (Park and Kim, 2015). مطالعه‌ای دیگر نشان داد، توانمندسازی ذینفعان روستایی به‌منظور استقلال اقتصادی‌شان و افزایش رفاه اجتماعی و سیاسی‌شان است. این امر به‌واسطه افزایش دسترسی آن‌ها به اعتبار برای داشتن نقش در تصمیم‌سازی‌ها، ارتقاء مهارت‌ها و دانش صورت گرفته است. همچنین، قرارگیری آن‌ها در شبکه‌های اجتماعی سبب حمایت بیشتر از آن‌ها شده است (Bhahacharjee, 2016). در این راستا، به نقش تشکل‌ها و گروه‌ها در توسعه مهارت و دانش توجه شده و بر بهبود کیفیت زندگی به‌واسطه مشارکت روستاییان در فعالیت‌ها تأکید می‌شود. البته، در این زمینه، موانع مالی و اقتصادی از مهم‌ترین موانع موجود در زمینه توانمندسازی روستاییان

در ابعاد مختلف با این که ممکن است هزینه بیشتری طلب کند؛ ولی منافع حاصل از توانمندسازی نسبت به هزینه صرف شده بیشتر است (Trišt, 1992). شاخص‌هایی که به‌طور مستقیم توانمندی را می‌سنجند شامل توانایی دسترسی به نهاده‌های تولیدی، دسترسی و استفاده از اعتبارات رسمی یا غیررسمی، دسترسی به زیرساخت‌ها، دسترسی به اطلاعات، تأثیر و توانایی کنترل انتخاب‌های مهم زندگی و شرکت در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی است (Alsop et al., 2006). بنابراین، از مهم‌ترین عوامل توانمندسازی ذینفعان روستایی داشتن آگاهی بالا، عدم تبعیض آموزشی، نبود تبعیض‌های جنسیتی و نژادی، عدم بیکاری، عدم کم‌کاری، اعتقاد فرد به توانایی‌های خود در قبال انجام کار، داشتن انگیزه، عدم احساس عجز اکتسابی، انعطاف بیشتر در مواجهه با سختی‌ها و غیره است (Kabeer, 2005).

در ایران و استان مازندران، توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان و اعطای وام به کشاورزان در رتبه اول اهمیت در مقوله توانمندسازی است. همچنین، سطح سواد پایین، مهم‌ترین مانع در توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران محسوب شده و نیز مناسب‌ترین روش توانمندسازی از دیدگاه کشاورزان، شرکت در دوره‌های آموزش «مدرسه در مزرعه کشاورز» تشخیص داده شد (چرمچیان لنگرودی، ۱۳۹۱). در این راستا، اعطای وام و شکل‌دهی صندوق اعتبارات خرد در توانمندسازی روستاییان مؤثر است، چراکه گروهی از روستاییان که وام گرفته بودند نسبت به گروهی که وام دریافت نکرده بودند از لحاظ اقتصادی توانمندتر شده و از نظر روانی (اعتمادبه‌نفس) نیز در وضعیت بهتری قرار داشتند (بریمانی و همکاران، ۱۳۹۱)؛ اما نتایج پژوهش عنابستانی و همکاران نشان داد، وضعیت توانمندسازی اقتصادی در بخش کشاورزی از شرایط مناسبی برخوردار نیست. هرچند که بین ویژگی‌های مکانی - فضایی تمامی عرصه‌های اطلاعاتی، مالی، اعتمادسازی، مهارتی و توانمندسازی اقتصادی در سکونتگاه روستایی ناحیه مورد مطالعه ارتباط مستقیمی وجود دارد (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۰). در مطالعه‌ای دیگر، بین سطح تحصیلات، سن افراد، میزان اراضی، نگرش جوانان به اشتغال، جنسیت، عوامل انگیزشی و مشارکت جوانان در توسعه کشاورزی رابطه معناداری وجود دارد. به طوری که دستیابی به علم و آموزش باعث افزایش آگاهی و قدرت تشخیص شده و افرادی که سن پایین‌تری دارند تمایل و انگیزه فراوانی نسبت به مسن‌ترها برای مشارکت در امر توسعه کشاورزی دارند (ارتیاعی و همکاران، ۱۳۹۰). همچنین، عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی خانوارهای روستایی شرایط نامساعدی را برای آن‌ها به دنبال دارد. در حالی که خانوارهای کشاورز دارای تنوع منابع درآمدی وضعیت به نسبت مطلوب‌تری را در شاخص‌هایی چون آموزش، ثبات درآمدی، کیفیت زندگی، آسیب‌پذیری برخوردارند (جوان و همکاران، ۱۳۹۰). البته، به‌غیر از تنوع بخشی اقتصادی، عوامل مؤثر بر توانمندسازی و مشارکت روستاییان در چهار دسته نهادی، فردی - شخصیتی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی دسته‌بندی می‌شوند. به‌عنوان نمونه در شهرستان فلوجان با توجه به این که اکثر روستاییان از وضعیت اقتصادی نسبتاً مناسبی برخوردار بودند. نقش عامل اقتصادی کم‌رنگ‌تر شده است. این امر موجب گردید تا عوامل مؤثر بر توانمندسازی و مشارکت از سمت

اقتصادی به سمت نهادی و اجتماعی کشیده شود. در این تحقیق محققان به تشکل سازی با توجه به اولویت‌بخشی نهادی برای توانمندسازی و مشارکت روستاییان و همچنین آگاه‌سازی روستاییان از این طریق تأکید دارند (علی بیگی و همکاران، ۱۳۹۱). علاوه بر این، اجرای دوره‌های آموزشی برای روستاییان در زمینه فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی در ارتقای میزان آگاهی، توسعه توانمندی فردی و خانواری آنان اثرگذار است. همچنین، ارتقای توانمندی فردی و خانواری روستاییان در مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی مؤثر است. همچنین، افزایش توانمندی فردی و خانواری روستاییان در میزان دسترسی به وام بانکی و ابزارآلات کشاورزی و فناوری غیر کشاورزی و در نتیجه ارتقای شاخص‌های توسعه روستایی نیز اثرگذار است (شفیعی ثابت و یوسفی، ۱۳۹۵). بنابراین توانمندسازی ذینفعان محلی توسعه از طریق آموزش و آگاهی بخشی و ارتقاء دانش و مهارت آن‌ها و در ارتباط با عملکردشان در ارتقاء سطح توسعه‌یافتگی روستاها اثرگذار است (شفیعی ثابت و هراتی فرد، ۱۳۹۴). در ادبیات توسعه مفهوم «توانمندسازی» از دو جنبه و رویکرد بررسی شده است:

الف) «رویکرد انگیزشی توانمندسازی»^۲ در این رویکرد، هدف تواناسازی و تقویت خودباوری می‌باشد. ب) «رویکرد شناختی توانمندسازی»^۳ این رویکرد، توانمندسازی را به‌طور وسیع‌تر به‌مثابه یک حالت انگیزش درونی در ارتباط با شغل تعریف می‌کند که شامل چهار احساس درونی است:

- معنی‌دار بودن^۴: یعنی این که فرد وظیفه‌ای را که انجام می‌دهد بامعنی و ارزشمند تلقی کند.
- شایستگی^۵: شایستگی یا خودباوری، اعتقاد فرد به توانایی و ظرفیت خود برای انجام کارها است.
- تأثیر^۶ (مؤثر بودن): عبارت از حدی که در آن فرد توانایی نفوذ در پیامدهای کار خود را دارا می‌باشد.
- خود تعیینی^۷ یا حق انتخاب یک احساس فردی در مورد حق انتخاب برای تنظیم فعالیت‌هاست. در حالی که شایستگی یک مهارت رفتاری است همچنین به آزادی عمل شاغل در تعیین فعالیت‌های لازم برای انجام وظایف شغلی اطلاق می‌گردد.
- اعتماد^۸: در نهایت اعتماد به معنی آن است که افراد احساس کنند که با آن‌ها منصفانه و یکسان برخورد خواهد شد (Jose and Mampilly, 2014; Fernandez and Moldogaziev, 2015).

بنابراین، هدف از توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی، ایجاد شرایطی است که آنان زندگی کاری خود را در پرتو آن کنترل کنند و به رشد کافی برای پذیرش مسئولیت‌های بیشتر در آینده دست یابند (Lawler, 1994). در واقع، توانمندسازی

2- Motivational approach to empowerment

3- Cognitive approach to empowerment

4- Meaning

5- Competence

6- Impact

7- Self- determination

8- Confidence

به‌عنوان ظرفیتی برای خودتکایی و اعتمادبه‌نفس در مقابل وابستگی است. وابستگی به لحاظ عملی باعث کاهش در تلاش‌ها و ابتکارات افراد می‌شود (Amundsen and Martinsen, 2015). توانمندسازی فرآیندی است که انتخاب‌های اشخاص را توسعه می‌دهد (Beteta, 2007). به‌عنوان یک فرآیند، توسط عوامل مختلف فعال یا غیرفعال می‌شوند. ماهیت آن روبه‌جلو است، با ورودی‌ها و خروجی‌هایی که در آن ورودی‌ها به‌عنوان عناصر توانمند ساز به کار گرفته می‌شوند. خروجی‌ها شامل حس کنترل و آگاهی شهروندان است (Stone et al., 2003; Fernandez and Moldogaziev, 2015). این فرآیندی است که از طریق آن اشخاص یا گروه‌های به حاشیه رانده‌شده، می‌توانند سازمان خود را تقویت کنند و خودشان را از تسلط ایجادشده توسط ساختارها یا روابط، آزاد کنند (Sharma and Kirkman, 2015). توانمندسازی توسط عده‌ای از صاحب‌نظران به‌عنوان تحول درونی فرد تعریف می‌شود که با ایجاد اعتمادبه‌نفس آغاز می‌شود و به‌سرعت به احساس خود ارزشمندی فرد تبدیل می‌شود که موجب موفقیت شخصی وی می‌شود (Willson et al., 1996; Al-Kassem et al., 2013). مفهوم توانمندسازی کشاورزان، بخش جدائی‌ناپذیر سیاست‌های سازمان‌های غیردولتی و توسعه برای حمایت از توسعه روستایی و کشاورزی است (Webster et al., 2004). همچنین، توانمندسازی از جایی آغاز می‌شود که بی‌قدرت‌ترین افراد، افراد فقیر و حاشیه‌ای مثل زنان جای دارند و باعث می‌شود مردم از بیرون فرایند توسعه به درون آن آورده شوند (Cheston and Khun, 2002; Rossberger and Krause, 2015). برای توانمندسازی کشاورزان باید به عواملی مانند دانش و یا آموزش‌های مهارتی سازمان کشاورزان، روش‌های مناسب، عضویت در یک سازمان، اعتبارات خرد، اعتمادبه‌نفس افراد، تحصیلات، دسترسی به منابع و حمایت سیاسی توجه نمود (Spreitzer, 1995; Hassan et al., 2015).

برمبنای دیدگاه صاحب‌نظران توسعه، توانمندسازی باعث توسعه ظرفیت‌ها می‌شود و مردم را قادر به مدیریت بهتر پروژه‌ها می‌سازد (Namvong and Bacongvis, 2010). بدین ترتیب، مفهوم توانمندسازی با مفهوم ظرفیت‌سازی^۹ ارتباط نزدیکی دارد به‌گونه‌ای که ظرفیت‌سازی فرآیندی دائمی، قابل‌انعطاف، تأثیرپذیر و پاسخگوست که تمام بازیگران^{۱۰} را شامل می‌شود (Morison, 2011). ظرفیت‌سازی بخشی از یک مفهوم چند سویه است که معانی متفاوتی را نظیر قادرسازی^{۱۱}، مشارکت^{۱۲}، حمایت، تمرکززدایی^{۱۳}، توسعه‌بخشی^{۱۴} و خصوصی‌سازی^{۱۵} را مطرح می‌کند. ظرفیت‌سازی نیز، طیف وسیعی از حمایت‌ها و فنون است که هدف آن توانمندسازی افراد برای مشارکت فعال و بهره‌وری بهینه برنامه‌های فرهنگی می‌باشد (Kukenberger

توانمندسازی کشاورزان و ارتباط آن با پایداری و توسعه اجتماعی - اقتصادی روستایی

فرایند توانمندسازی از سه مؤلفه پیش‌شرط، عمل و نتایج به‌طور هم‌زمان تشکیل می‌شود. بر همین اساس گفته می‌شود پیش‌شرط، به دو قسمت منابع و زمینه توانمندسازی قابل تقسیم است. منابع توانمندسازی عوامل و یا سرمایه‌هایی هستند که کشاورزان را در برابر شوک‌های ناگهانی زندگی حفظ می‌کنند و توانمندسازی را تسهیل می‌سازند. ولی زمینه توانمندسازی نیز خصوصیات محیط طبیعی و اجتماعی - اقتصادی است که توانمندسازی را تسهیل می‌کند. به‌منظور بهبود شرایط کشاورزان و پایداری در عرصه اقتصادی روستا، شناسایی عوامل زمینه‌ای مؤثر (امکانات و عوامل) بر توانمندسازی آنان از مهم‌ترین موضوعاتی است که محققان توسعه بر آن تأکید می‌کنند. (کلاتری و همکاران، ۱۳۸۹). وجود پتانسیل محیطی (کیفیت خاک کشاورزی، منابع آب

9- Capacity Building

10- Stake holders

11- Enabling

12- Participation

13- Decentralization

14- Devolution

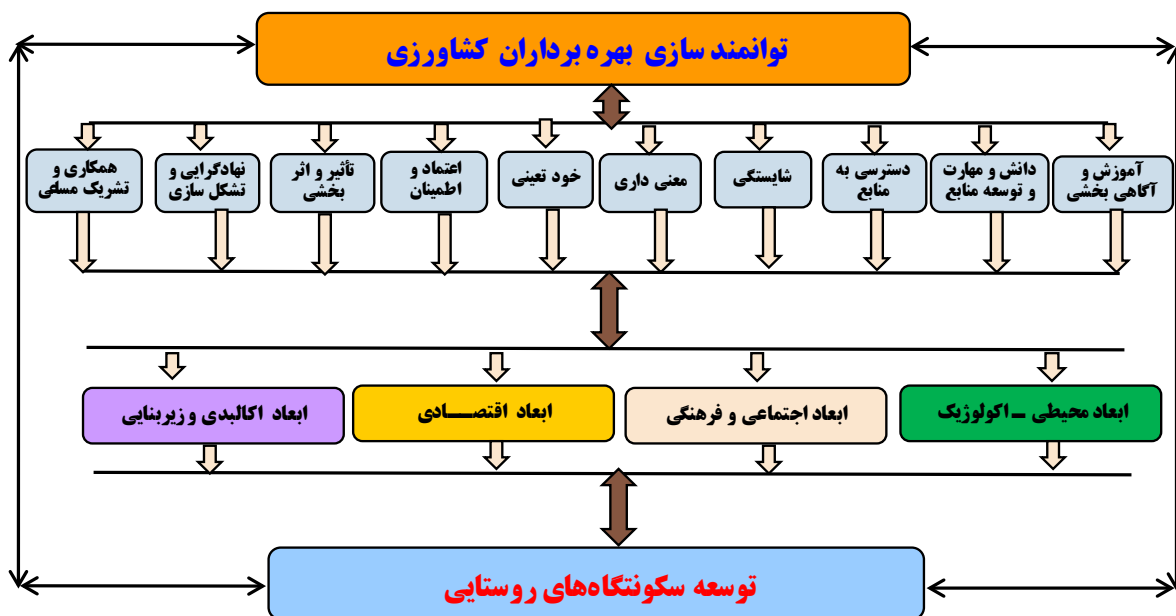
15- Privatization

16- Capabilities – the capability approach

17- Sen, 2004

کافی و غیره) که در واقع درون‌مایه‌های فضایی هر منطقه قلمداد می‌شوند، فعالیت در عرصه فضا را آسان می‌سازند و نقشی اساسی در توسعه کشاورزی دارند؛ اما بهره‌گیری مناسب از پتانسیل محیطی مستلزم نیروی انسانی توانمند است. شکل‌ها و تعاونی‌های تولیدی و مکانیزاسیون می‌توانند نقش مهمی را در فرایند توسعه کشاورزی داشته باشند. موفقیت این شکل‌ها زمانی تضمین می‌گردد که سازه‌ها و عواملی که این موفقیت را تحت تأثیر قرار می‌دهند، شناسایی شوند. شناخت این سازه‌ها و به ثمر نشستن آن‌ها مستلزم حضور نیروی انسانی توانمند در مناطق روستایی است (Azadei and karami, 2007). زمانی که کشاورزان در تمام مراحل یک برنامه از طراحی تا اجرا مشارکت کنند بهترین نتیجه حاصل می‌گردد. به عبارت دیگر برای حرکت به سمت توسعه کشاورزی نیاز به اقدام هماهنگ و مشترک گروه‌ها و اجتماع‌ها در سطح محلی است و این کار از طریق فرایند توانمندسازی منابع انسانی شاغل در بخش کشاورزی امکان‌پذیر است (Zinnah, 2002). در این راستا، نبود دانش، آگاهی و راهبرد در طرح‌های ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، مانع توسعه کشاورزی است و از این منظر ظرفیت‌سازی و توانمندسازی برای فعالان و کنشگران در عرصه توسعه روستایی، یک انتخاب راهبردی است که می‌تواند گذار موفقیت‌آمیز توسعه اقتصادی در بخش کشاورزی را نیز به ارمغان آورد. در واقع، فرجام ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، رسیدن به توسعه کشاورزی و اقتصادی پایدار و توسعه‌گرا است. هزینه توانمندسازی در مناطق روستایی، در آموزش شایسته کشاورزان و کارکنان درگیر در بخش کشاورزی نهفته است (Karl, 2007). «هاگارت و بولر»^{۱۸} بر این عقیده‌اند که کشاورزان توانمند با خصوصیات رفتاری نظیر داشتن دیدگاه مثبت به کار، اعتماد به نفس بالا، مصمم بودن و پیگیری در انجام کارها، داشتن قابلیت انطباق و انعطاف با شرایط متغیر محیطی، پیش‌قدمی در کارهای گروهی، اشتیاق برای یادگیری و به دست آوردن اطلاعات جدید، تلاش برای فرصت، اعتقاد به وجود نداشتن کار غیرممکن، نوآوری، ابتکار و خلاقیت، تمایل به ایجاد تنوع، احساس پیشرفت در قبال نتایج کار خودکنترل، برشمردن خود به‌عنوان فردی از گروه، قادر بودن به استفاده از تمام مهارت‌ها و توانمندی‌های خود و ریسک‌پذیر بودن، به توسعه کشاورزی و روستایی شتاب بیشتری می‌بخشند (Richardson, 2005). «دانیل دنیسون»^{۱۹} بر این عقیده است که توانمندسازی پیشرفت‌هایی از جمله عدم غیبت از کار، گریز از کار و کاهش میزان مهاجرت کشاورزان را با خود به همراه دارد (Storey, 1999). «اسپریتزر و ربرت»^{۲۰} دریافتند کشاورزانی که عزت‌نفس پایینی دارند احساس منفی نسبت به شغلشان دارند و در رسیدن به هدف ناکام می‌مانند (Niehoff et al., 2001). برای دستیابی به توسعه اجتماعی - اقتصادی در رابطه با فعالیت کشاورزی نیازمند توجه به سه رکن، افزایش توان سیستم‌های کشاورزی و توانمندسازی کشاورزان ناحیه، افزایش انعطاف‌پذیری و افزایش بهره‌وری در طول زمان، افزایش مهارت‌ها و افزایش قدرت تصمیم‌گیری کشاورزان می‌باشد (Demartini et al., 2015). بر مبنای مبانی نظری، پیشینه و ادبیات موضوع که به‌طور خلاصه ارائه شد، چارچوب نظری پژوهش ارائه می‌شود (نگاره ۱). بر این مبنا فرض اصلی این است که توانمندسازی کشاورزان با همه ابعاد و شاخص‌های آن بر مؤلفه توسعه اثرگذار است و جریان تأثیرپذیری و تأثیرگذاری میان آن وجود دارد.

نگاره ۱. چارچوب نظری پژوهش

18- Hagard and Buler

19- Daniel Denison

20- Spritzer and Robert

اهداف تحقیق

هدف کلی تحقیق، واکاوی جایگاه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی در فرایند توسعه روستایی است که در این راستا اهداف اختصاصی زیر دنبال می‌گردد:

- شناخت میزان بهبود شاخص‌های توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی به‌منظور توسعه دانش و مهارت آن‌ها برای بهبود مهارت‌های فردی، شغلی و حرفه کشاورزی و غیرکشاورزی در ناحیه مورد مطالعه است.

- بررسی و شناخت تاثیر شاخص‌های توانمندسازی در ارتقاء سطح توسعه (محیطی - اکولوژیک، اجتماعی - اقتصادی، کالبدی و زیربنایی) روستاهای مورد مطالعه است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی، از حیث درجه کنترل و نظارت از نوع میدانی و از نظر گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات توصیفی - همبستگی به شمار می‌رود. جامعه آماری پژوهش را کشاورزان روستایی شهرستان سمیرم تشکیل می‌دهند با توجه به وسعت ناحیه مورد مطالعه و تنوع شرایط طبیعی، در مرحله اول، ۵۰ روستا که دارای بیشترین تعداد کشاورز بوده به‌عنوان نمونه تصادفی انتخاب شد. همچنین، از میان ۵۰ روستای نمونه، تعداد ۸۳۰ خانوار بر اساس آمار سال ۱۳۹۵، حجم جامعه آماری خانوار را تشکیل می‌دهند. در مرحله دوم، بر اساس فرمول کوکران و تعدیل آن، با سطح اطمینان ۹۵ درصد و پیش برآورد واریانس ۰/۲۵ و دقت احتمالی مطلوب ۵ درصد تعداد ۲۶۲ خانوار به‌عنوان حجم نمونه تصادفی از جامعه آماری مذکور انتخاب شد. کارشناسان جهاد کشاورزی شهرستان سمیرم، پژوهشگران مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان، ۲ نفر از اساتید دانشگاه روایی صوری و محتوایی پرسشنامه را تأیید کردند و اعتبار گویه‌های مختلف با استفاده از آلفای کرونباخ بین ۰/۶۹ تا ۰/۸۷ محاسبه شد. برای تعیین ارتباط بین مؤلفه‌های اثرگذار و اثرپذیر تحقیق از ضرایب همبستگی کندانال تاؤبی^۲ اسپیرمن و آزمون کای اسکوتر استفاده شد. به‌منظور تعیین ارتباط کل متغیرهای مؤلفه‌های اثرگذار و اثرپذیر، یا تأثیرات توانمندسازی کشاورزان روستایی بر توسعه سکونتگاه‌های شهرستان سمیرم، از رگرسیون چندگانه استفاده شد. نرم‌افزار اصلی مورد استفاده SPSS بوده است. با توجه به واکاوی ادبیات و پیشینه موضوع، مؤلفه اثرگذار (توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی) با تعداد ۱۰ شاخص و گویه‌های زیرمجموعه آن سنجیده شده است (جدول ۳).

جدول ۳. شاخص‌ها و گویه‌های توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی

شاخص	گویه و سنجه
آموزش و آگاهی بخشی	دسترسی به فرصت‌های آموزشی موجود در ارتباط با مسائل مختلف، برنامه‌های آموزشی ارائه‌شده جهت بهبود روش‌های تولید کشاورزی، برنامه‌های آموزشی ارائه‌شده به روستاییان جهت بهبود روش‌های تولید غیر کشاورزی، برنامه‌های آموزشی ارائه‌شده به روستاییان جهت حفظ محیط‌زیست و کشاورزی پایدار، آموزش و آگاهی از تناسب کشت با نوع آب‌و‌خاک برای بهره‌وری بیشتر، آموزش و آگاهی از نحوه کاشت درخت و گونه بذر، آموزش و آگاهی از کاشت نوع محصول در ارتباط با وضعیت آب‌و‌خاک، آموزش و آگاهی زمان شخم، آموزش و آگاهی مراحل داشت و رسیدگی به محصول، آموزش و آگاهی برای افزایش سطح زیر کشت زراعی و باغی اطراف روستا، آموزش و آگاهی از نحوه سم‌پاشی، آموزش و آگاهی از زمان هرس و نحوه آن، آموزش و آگاهی از قابلیت زمین‌های کشاورزی (کاشت)، آموزش و آگاهی در زمینه شناخت افات و مبارزه با آن، آموزش و آگاهی از چگونگی استفاده از انواع کود، آموزش و آگاهی از نحوه بوجاری و زمان کاشت، آموزش و آگاهی نیروی کار از نحوه پیوندن و خشکه، آموزش و آگاهی از نحوه و تنوع آبیاری، آموزش و آگاهی از بهترین زمان و دفعات آبیاری، آموزش و آگاهی از زیرساخت‌های آبیاری و جوی آب، آموزش و آگاهی از زمان دقیق برداشت محصول، آموزش و آگاهی از نوع ابزار برداشت محصول، شرکت در کلاس‌های آموزشی خدمات کشاورزی.
دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی	دانش و مهارت‌های حرفه‌ای بهره‌برداران کشاورزی در رابطه با فعالیت‌های کشاورزی، دانش و مهارت‌های حرفه‌ای بهره‌برداران کشاورزی در رابطه با فعالیت‌های غیر کشاورزی، مهارت بهره‌برداران کشاورزی برای تأمین و بهره‌مندی از امکانات خدماتی موردنیاز، فراهم‌سازی محیط کار کشاورزی مناسب، فراهم‌سازی محیط کار غیر کشاورزی مناسب، استفاده از تجربه‌ها و دانش بومی روستاییان برای ارتقاء تولیدات کشاورزی و غیر کشاورزی.
شایستگی	مصمم کردن افراد در انجام کارهای کشاورزی، مصمم کردن افراد در انجام کارهای غیر کشاورزی، خطرپذیری در انجام فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی، خلاقیت افراد در ارتباط با فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی، بالا بردن اعتمادبه‌نفس، ایجاد مؤسسات هدفمند برای تقویت شایستگی‌ها و توانایی‌ها.
معنی‌داری	ایجاد احساس تعلق و مسئولیت‌پذیری در روستاییان در زمینه فعالیت‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی، ایجاد احساس تعلق و مسئولیت‌پذیری در روستاییان در زمینه فعالیت‌های کشاورزی، ایجاد احساس تعلق و مسئولیت‌پذیری در روستاییان در زمینه فعالیت‌های غیر کشاورزی، ایجاد انگیزه لازم را در روستاییان برای فراگیری مهارت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی.
خودتعیینی	اختیار لازم برای انجام امور مربوط به بهبود فعالیت کشاورزی، اختیار لازم برای انجام امور مربوط به بهبود فعالیت غیر کشاورزی به افراد، پیشگام شدن روستاییان در انجام کارهای (داوطلبانه) در امور اجتماعی و اقتصادی.

میزان سرمایه‌گذاری صندوق‌ها و اعتبارات در روستا، تعداد صندوق‌ها مالی و اعتباری، میزان سرمایه‌گذاری در صندوق‌های مالی و اعتباری، میزان استفاده از صندوق‌ها و اعتبارات، میزان استفاده از وام‌های منابع دولتی، استفاده از وام‌ها و اعتبارات از منابع غیررسمی و غیردولتی، دسترسی به منابع اطلاعاتی برای آگاهی برای تصمیم‌گیری مطلوب در فعالیت کشاورزی.	دسترسی به منابع مالی و اعتباری
میزان انسجام خانوادگی و فامیلی در تولیدات، میزان همکاری در آبیاری، میزان همکاری در مراحل کاشت، میزان اعتماد کشاورزان به یکدیگر در امور مختلف، میزان اعتماد به یکدیگر به ضمانت در گرفتن وام، میزان همکاری با سایر باغداران و زارعان در مراحل کشت (سم‌پاشی، شخم، کود و جمع‌آوری محصول)، میزان همکاری زنان در فعالیت‌های اقتصادی، میزان همکاری در استفاده از ابزار (تراکتور و پانکی) با سایر کشاورزان، عضویت در تشکل‌های محلی جهت همکاری با یکدیگر، استفاده از نظرات کارشناسان و مروجان برای تصمیم‌گیری مطلوب در فعالیت کشاورزی، مشارکت جهت سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های کشاورزی.	همکاری و تشریک‌مساعی
میزان اعتماد به همکاری مسئولین امر در زمینه فروش محصول، میزان مشارکت در کلاس‌های آموزشی و همکاری در بحث مسئولان، میزان مشارکت سایر کشاورزان در کلاس‌های آموزشی و همکاری در بحث مسئولان، میزان احساس مسئولیت و همکاری مسئولان و مردم به یکدیگر در ارتباط با فعالیت کشاورزی، ایجاد روحیه صداقت و حس اعتماد به یکدیگر، تفاهم جمعی در انجام امور اجتماعی و اقتصادی، تفاهم جمعی در انجام امور کشاورزی.	اعتماد و اطمینان
دسترسی به منابع اطلاعاتی برای آگاهی در تصمیم‌گیری مطلوب در فعالیت کشاورزی، عضویت در تشکل‌ها و تعاونی‌ها، مشورت در امور مختلف، وجود تشکل‌های محلی در رابطه با امور زنان، توجه به استفاده از فناوری‌های نوین برای تصمیم‌گیری مطلوب در فعالیت کشاورزی، تشکیل تعاونی‌های تولید و سرمایه‌گذاری کشاورزی.	تشکل سازی
ایجاد ابتکار عمل در فعالیت‌های کشاورزی، ایجاد ابتکار عمل در فعالیت‌های غیر کشاورزی، انجام درست کارها در ارتباط با فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی، ابتکار عمل در بهره‌وری بیشتر از عوامل تولید، ابتکار عمل در متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی، ابتکار عمل با توجه به شرایط بازار، ابتکار عمل در استفاده از بیمه محصولات، ابتکار عمل در سرمایه‌گذاری گروهی، ابتکار عمل در سرمایه‌گذاری برای استفاده از روش نوین آبیاری، ابتکار عمل جهت تعیین قیمت محصولات در بازار عمده‌فروشی، ابتکار عمل جهت تعیین قیمت محصولات در بازار خرده‌فروشی (مغازه)، ابتکار عمل در نحوه بازار رسانی محصولات، ابتکار عمل در نحوه بسته‌بندی محصولات، ابتکار عمل به‌منظور کاهش ضایعات محصولات در ارتباط با بازار، ابتکار عمل جهت تنوع بخشیدن به محصولات در ارتباط با بازار.	تأثیر و اثربخشی

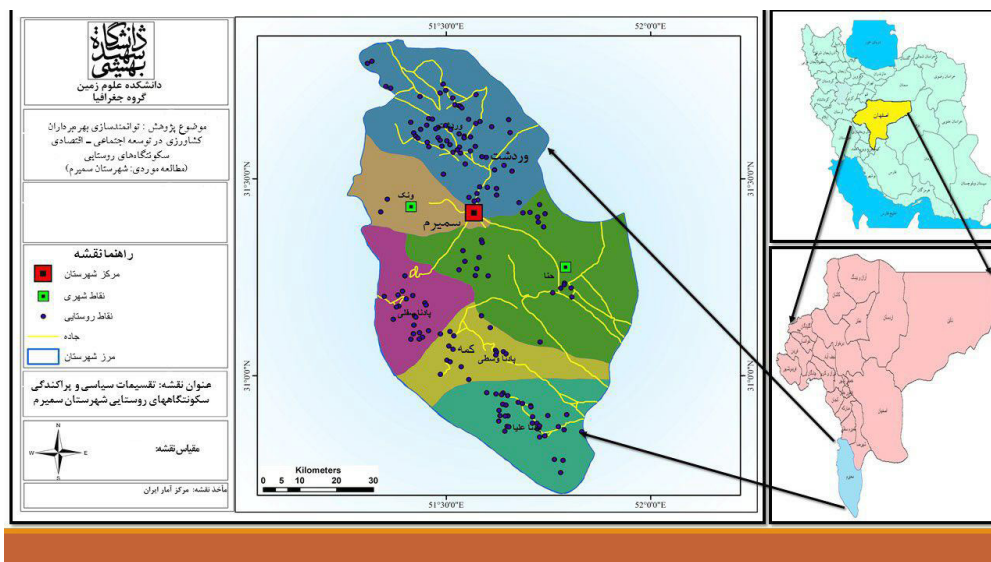
همچنین، مؤلفه اثرپذیر، توسعه روستایی، شامل ۴ بعد و ۴۹ شاخص به شرح جدول ۴ سنجیده شده است.

جدول ۴. شاخص‌ها و گویه‌های توسعه روستایی

گویه و شاخص	
بهبود محیط‌زیست زیبا و چشم‌انداز زیبا، بهبود کیفیت خاک، بهبود بهداشت محیط، بهبود حفاظت از منابع جنگلی، بهبود حفاظت از منابع مرتعی، بهبود حفاظت از باغات و مزارع کشاورزی، بهبود جذابیت جاذبه‌های طبیعی	ابعاد محیطی - اکولوژیک
افزایش سطح سواد، افزایش سطح تحصیلات، افزایش آگاهی در مسائل اجتماعی و فرهنگی، افزایش توانمندی جهت مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، افزایش آگاهی در مسائل اقتصادی، افزایش توانمندی جهت مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی، متنوع شدن مهارت‌ها در رابطه با کشاورزی، افزایش انگیزه در ماندگاری جمعیت روستاها، بهبود وضع آموزش و ترویج، حمایت دولت و سازمان‌ها از فعالیت‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی در روستاها	ابعاد اجتماعی
افزایش درآمد حاصل از فعالیت کشاورزی و غیر کشاورزی، افزایش عملکرد و میزان برداشت محصول کشاورزی، افزایش استفاده از ماشین‌آلات و مکانیزاسیون، دسترسی به نهاده‌های کشاورزی (کود، بذر و...)، بهبود خرید و فروش و قیمت‌گذاری مطلوب، بهبود اعطای وام و تسهیلات، افزایش سطح زیر کشت، افزایش تعداد شاغلان، افزایش اشتغال زنان در فعالیت‌ها، گسترش تنوع فعالیت‌های غیر کشاورزی، افزایش ظرفیت‌های اقتصادی، افزایش میزان محصولات تولیدی دامی و طیور، افزایش محصولات آبی‌پرووری، تولید صنایع دستی و کارگاهی.	ابعاد اقتصادی
بهبود وضعیت حمل‌ونقل و جاده، بهبود خدمات رفاهی و پشتیبانی، انبار و سردخانه، نژاد بهتر (به نژادی) -بهبود دسترسی به انواع کود، بهبود سم و سم‌پاشی مزارع و باغات، کارشناسان و مروجان کشاورزی، ماشین‌آلات و تکنولوژی مناسب، امکانات بسته‌بندی، بیمه محصولات، گسترش و بهبود شبکه راه آسفالت، بهبود وضعیت زیرساخت آب و برق، بهبود کیفیت مسکن روستاییان، بهبود وضعیت امنیتی روستاها در رابطه با تولید محصولات، بهبود وضعیت آب‌رسانی به زمین‌ها، دسترسی به انبار، سردخانه و امکانات ذخیره محصول.	ابعاد کالبدی و زیربنایی

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان سمیرم در جنوب استان اصفهان قرار گرفته و مرکز آن شهر سمیرم است. مساحت شهرستان حدود ۵۲۲۴ کیلومتر مربع است. این ناحیه با مختصات جغرافیایی ۵۱ درجه و ۱۷ دقیقه تا ۳ دقیقه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۴۲ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۵۱ دقیقه عرض شمالی و با ارتفاع متوسط ۲۴۰۰ متر از دریا قرار دارد (نگاره ۲).

نگاره ۲. نقشه تقسیمات سیاسی و پراکندگی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان سمیرم در استان اصفهان و ایران

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت شهرستان سمیرم، حدود ۷۴۱۰۹ نفر بوده است. این شهرستان از چهار بخش، مرکزی، پادنا، وردشت و دنا کوه تشکیل شده و همچنین دارای ۴ شهر و ۱۱۸ آبادی دارای سکنه می‌باشد (سالنامه آماری استان اصفهان، ۱۳۹۵). سطح زیر کشت محصولات کشاورزی شهرستان سمیرم حدود ۷۲۴۶۵ هکتار می‌باشد. این شهرستان با دارا بودن ۲۶۷۰۰ هکتار محصولات باغی یکی از قطب‌های اصلی باغبانی استان اصفهان محسوب می‌گردد. (۲۱۰۰۰ هکتار سیب‌درختی، ۱۹۰۰ هکتار سایر درختان میوه سردسیری و ۳۸۰۰ هکتار باغات دیم) همچنین سطح زیر کشت محصولات زراعی ۲۳۶۲۵ هکتار برآورد گردیده است. شهرستان سمیرم با تولید متوسط سالانه ۳۰۰ تا ۳۵۰ هزار تن سیب‌درختی چیزی حدود ۱۰ درصد تولید کشور را به خود اختصاص داده است و از مهم‌ترین مراکز تولید سیب‌درختی باکیفیت مطلوب می‌باشد (جهاد کشاورزی شهرستان سمیرم، ۱۳۹۷).

یافته‌ها

از مجموع پرسشنامه تکمیل شده در سطح سکونتگاه‌های روستایی شهرستان سمیرم، ۹۲ درصد پاسخگویان مرد و ۸ درصد نیز زن بودند پاسخگویان بر اساس متغیر سن، در پنج گروه طبقه‌بندی شدند. به‌طور کلی متوسط سن ۴۵ سال و بیشترین فراوانی مربوط به گروه سنی ۳۵ تا ۴۵ سال است که ۴۷ درصد پاسخگویان در این طبقه قرار دارند. جوان‌ترین بهره‌بردار ۲۹ سال و مسن‌ترین آن‌ها ۷۹ سال دارد ۳۹/۲ درصد بهره‌برداران پاسخگو بی‌سواد و دارای تحصیلات ابتدایی هستند. حدود ۱۱ درصد از پاسخگویان تحصیلات لیسانس و بالاتر از لیسانس دارند. بیش از سه‌چهارم پاسخگویان متأهل‌اند. شغل اصلی ۸۶ درصد پاسخگویان کشاورزی یا باغداری ذکر شد؛ میزان ۵/۵ درصد کارمند دولت بوده و کشاورزی شغل دومشان بود و حدود ۷/۵ درصد نیز دارای شغل آزاد هستند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، میزان ۲۳ درصد بهره‌برداران محلی، آموزش‌های مرتبط با فعالیت کشاورزی (مثل آموزش هرس کردن، سم‌پاشی و کلاس‌های برگزار شده توسط مروجان جهاد کشاورزی) را فراگرفته‌اند.

سنجش تأثیر توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی در توسعه روستایی

توسعه روستاهای شهرستان سمیرم از طریق مجموع شاخص‌های نظام محیطی - اکولوژیک، نظام اجتماعی و فرهنگی، نظام اقتصادی و نظام کالبدی - زیرساختی سنجیده شد. همچنین، مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی (مؤلفه اثرگذار) از طریق ۱۰ شاخص و گویه‌های ترکیب شده زیرمجموعه آن سنجیده شد. شاخص‌ها و گویه‌های مؤلفه اثرگذار و اثرپذیر به‌صورت رتبه‌ای (طیف لیکرت از مقدار ۱ خیلی کم تا مقدار ۵ خیلی زیاد) از میانگین پاسخ‌های بهره‌برداران کشاورزی نمونه تصادفی حاصل شد.

رابطه بین شاخص‌های توسعه روستایی با توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی

به‌منظور تحلیل رابطه بین شاخص‌های ترکیبی توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی و شاخص‌های ترکیبی ابعاد توسعه روستایی ناحیه مورد مطالعه، با توجه به رتبه‌ای بودن شاخص‌ها از ضریب همبستگی کندال - تائوبی استفاده شد. نتایج نشان داد، بین مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی و ابعاد توسعه روستایی رابطه مثبت و معنادار در سطح ۱ و ۵ درصد خطا وجود دارد (جدول ۵). براین اساس، ارتقاء سطح توسعه (محیطی - اکولوژیک، اجتماعی - اقتصادی، کالبدی و زیربنایی) روستاهای مورد مطالعه در ارتباط با بهبود شاخص‌های توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی است.

جدول ۵. رابطه بین ابعاد توسعه روستایی با مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی

Kendall's		Sd	Mean	مؤلفه اثرگذار	ابعاد مؤلفه اثرپذیر
tau_b test	R				
Sig	R				
۰/۰۰۰**	۰/۴۸۳	۰/۷۵۰	۳/۱۷	توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی	محیطی - اکولوژیک
۰/۰۲۱*	۰/۴۱۰	۰/۶۱۲	۲/۶۸۴		اجتماعی و فرهنگی
۰/۰۴۶*	۰/۳۴۸	۰/۶۷۷	۲/۲۹۹		اقتصادی
۰/۰۰۰**	۰/۵۲۲	۰/۷۶۲	۳/۰۵۵		کالبدی و زیر بنایی

** معناداری در سطح ۱ درصد، * معناداری در سطح ۵ درصد

همچنین مطابق با جدول ۶، سنجش رابطه بین شاخص‌های مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی و توسعه روستایی ناحیه سمیرم، بر اساس نتایج محاسبه ضریب همبستگی کندال - تائوبی دلالت بر وجود رابطه مثبت و معنادار در سطح معناداری ۱ و ۵ درصد بین آن‌ها مطابق دارد. بدین ترتیب، با ارتقا سطح توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی از طریق ارتقای سطح آموزش و آگاهی بخشی، دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی، شایستگی، معنی‌داری، خود تعیینی، تأثیر و اثربخشی، اعتماد و اطمینان، تشکلی سازی و مشارکت بهره‌برداران کشاورزی در روستاهای ناحیه مورد مطالعه، باعث ارتقاء سطح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های روستایی آن نیز خواهد شد.

جدول ۶. رابطه بین شاخص‌های مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی با توسعه روستایی

Kendall's		Sd	Mean	مؤلفه اثرپذیر	شاخص‌های توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی (مؤلفه اثرگذار)
tau_b test	r				
Sig	r				
۰/۰۰۰**	۰/۵۸۳	۰/۷۸۳	۳/۰۱	توسعه روستایی	آموزش و آگاهی بخشی
۰/۰۲۴*	۰/۴۲۰	۰/۸۲۱	۲/۹۷		دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی
۰/۱۲۶	۰/۱۰۷	۰/۴۱۹	۲/۰۳		شایستگی
۰/۰۵۳	۰/۱۴۸	۰/۶۵۹	۲/۱۹		معنی‌داری
۰/۱۳۹*	۰/۱۲۲	۰/۶۴۳	۲/۰۹		خود تعیینی
۰/۰۱۱*	۰/۵۰۱	۰/۵۰۳	۲/۸۴		تأثیر و اثربخشی
۰/۰۰۰**	۰/۴۹۱	۰/۵۹۱	۲/۹۱		اعتماد و اطمینان
۰/۰۰۹*	۰/۴۰۸	۰/۵۱۳	۲/۱۲		دسترسی به منابع مالی و اعتباری
۰/۰۱۲*	۰/۴۳۱	۰/۶۲۱	۲/۴۲		نهادگرایی و تشکلی سازی
۰/۰۰۰**	۰/۵۲۸	۰/۷۱۹	۳/۲۳		همکاری و تشریک‌مساعی

** معناداری در سطح ۱ درصد خطا، * معناداری در سطح ۵ درصد خطا

در نهایت، بررسی رابطه بین مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی با توسعه روستایی در ناحیه سمیرم نشان از وجود رابطه مثبت و معنادار در سطح ۵ درصد دارد (جدول ۷). بر این اساس استفاده مناسب از قابلیت‌ها و پتانسیل‌های بهره‌برداران کشاورزی از طریق ارتقاء شاخص‌های توانمندسازی، شاخص‌های توسعه را نیز در سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه ارتقاء خواهد داد.

جدول ۷. رابطه بین مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی با توسعه روستایی

Kendall's		Sd	Mean	مؤلفه اثرپذیر	مؤلفه اثرگذار
tau_b test	R				
Sig	R				
۰/۰۳۱*	۰/۴۳۴	۰/۷۵۴	۲/۱۶	توسعه روستایی	توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی

* معناداری در سطح ۵ درصد

ارزیابی نهایی تأثیر توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی در توسعه روستایی

به‌منظور تحلیل و پیش‌بینی وضعیت تأثیرگذاری توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی ناحیه سمیرم و مشخص نمودن مؤلفه‌های اصلی تأثیرگذار از آزمون رگرسیون چندگانه توأم استفاده شد. طبق نتایج حاصله، میان توسعه سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه با مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی، همبستگی مناسبی به میزان ۰/۵۸۶ وجود دارد. همچنین ۵۱/۹ درصد تغییرات متغیر وابسته توسعه سکونتگاه‌های روستایی توسط مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی تبیین شده است (جدول ۸).

جدول ۸. نتایج رگرسیون شاخص‌های اثرگذار مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی بر توسعه روستایی

مدل	ضریب همبستگی چندگانه r	ضریب تعیین R^2	ضریب تعیین تعدیل‌شده R_{ad}	اشتباه معیار
۱	۰/۵۸۶	۰/۶۱۲	۰/۵۱۹	۰/۲۴۲

همچنین، بر اساس مقدار محاسبه‌شده برای F ، با سطح معناداری ۵ درصد، می‌توان گفت که از نظر پاسخگویان، ترکیب خطی مؤلفه اثرگذار به‌طور معناداری قادر به تبیین و پیش‌بینی تغییرات مؤلفه اثرپذیر سطح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های ناحیه مورد مطالعه است (جدول ۹).

جدول ۹. معناداری رگرسیون شاخص‌های اثرگذار مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی بر توسعه روستایی (ANOVA(b)

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی df	میانگین مربعات	F	سطح معناداری sig
۱	۱۳۲/۷۰۱	۵	۲۶/۵۴۰	۲۷۲/۴۱۳	۰/۰۱۱*
	۳۰/۴۹۴	۳۱۳	۰/۰۹۷		
کل	۱۶۳/۱۹۵	۳۱۸			

مؤلفه اثرگذار: آموزش و آگاهی بخشی، دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی، تأثیر و اثربخشی، اعتماد و اطمینان، دسترسی به منابع مالی و اعتباری، نهادگرایی و تشکل‌سازی، همکاری و تشریک‌مساعی
مؤلفه اثرپذیر: توسعه روستایی * معناداری در سطح ۵ درصد

در نهایت، بر اساس ضریب استاندارد شده تأثیر مؤلفه اثرگذار بر مؤلفه اثرپذیر، نتایج نشان می‌دهد که شاخص‌های توسعه متأثر از ۵ شاخص مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی بوده که در این میان شاخص آموزش و آگاهی بخشی در شرایط موجود با ضریب تأثیر ۰/۳۷۸ بیشترین میزان اثر را بر توسعه روستایی داشته است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. ضرایب میزان شدت تأثیرات شاخص‌های مؤلفه اثرگذار و اثرپذیر (Coefficients (a)

مدل	شرح	ضریب استاندارد		T	سطح معناداری sig
		B	Std		
۱	عرض از مبدأ	۰/۵۳۴	۰/۰۷۷	۱۶/۱۲۵	۰/****
	آموزش و آگاهی بخشی	۰/۲۱۴	۰/۰۴۳	۱۰/۹۸۲	۰/****
	اعتماد و اطمینان	۰/۲۲۱	۰/۰۳۵	۹/۹۲۱	۰/****
	دسترسی به منابع مالی و اعتباری	۰/۲۰۱	۰/۰۳۹	۶/۸۷۶	۰/****
	نهادگرایی و تشکل‌سازی	۰/۲۲۹	۰/۰۹۵	۱۲/۱۴۵	۰/****
	همکاری و تشریک‌مساعی	۰/۱۵۳	۰/۰۴۲	۷/۵۸۱	۰/****

* معناداری در سطح ۱ درصد * معناداری در سطح ۵ درصد

براین شالوده، بر اساس دیدگاه پاسخگویان، در حال حاضر ۵ شاخص دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی، شایستگی، معنی‌داری، خودتعیینی، تأثیر و اثربخشی در تبیین توسعه روستایی جایگاه خود را نیافته است. با توجه به رابطه مثبت و معنادار موجود بین مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی و توسعه روستایی ناحیه سمیرم توجه به ۵ شاخص مذکور و ارتقاء سطح آن‌ها در بین بهره‌برداران کشاورزی ناحیه سمیرم، نقش‌آفرینی این شاخص‌ها را در فراگرد توسعه روستایی رقم خواهد زد.

بحث و نتیجه گیری

در ادبیات و متون توسعه، هدف اصلی توانمندسازی روستاییان و بهره‌برداران کشاورزی، توسعه و گسترش فعالیت‌های کشاورزی، صنایع تبدیلی کشاورزی، فرآوری محصولات کشاورزی و مدیریت آن است. به نحوی که منافع اجتماعی - اقتصادی حاصل از آن برای مردم محلی باشد و باعث ارتقاء سطح توسعه سکونتگاه‌های روستایی شود. همچنین، بر اساس این متون که در پیشینه و مبانی نظری این پژوهش به تفصیل بیان شد، توانمندسازی با ویژگی‌هایی نظیر آموزش و آگاهی بخشی، دانش و مهارت، دسترسی به منابع، شایستگی، معنی‌داری، خودتعیینی، تأثیر و اثربخشی، اعتماد و اطمینان و غیره؛ علاوه بر تحول و توسعه عملکرد و ساختار کشاورزی در سطح مناطق و نواحی موجب بهبود سطح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های روستایی می‌شود.

بر اساس این چارچوب، تأثیرات توانمندسازی در توسعه روستاهای ناحیه سمیرم موردسنجش قرار گرفت. نتایج حاصل از محاسبات آماری دلالت بر وجود رابطه مثبت و معنادار بین ۷ شاخص از مؤلفه‌های توانمندسازی نظیر آموزش و آگاهی بخشی، دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی، تأثیر و اثربخشی، اعتماد و اطمینان، دسترسی به منابع مالی و اعتباری، نهادگرایی و تشکیک‌سازی، همکاری و تشریک‌مساعی با شاخص‌های ابعاد توسعه روستایی ناحیه سمیرم دارد. لذا ارتقاء شاخص‌های مؤلفه توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی در روستاهای مورد مطالعه با ارتقاء شاخص‌های توسعه روستاها در ناحیه مورد مطالعه همراه بوده است. همچنین مبتنی بر آزمون رگرسیون به عمل آمده برای پیش‌بینی تأثیرات توانمندسازی بر توسعه روستایی ناحیه سمیرم، اثرگذاری شاخص‌های آموزش و آگاهی بخشی، اعتماد و اطمینان، دسترسی به منابع مالی و اعتباری، نهادگرایی و تشکیک‌سازی و همکاری و تشریک‌مساعی با شاخص‌های توسعه روستاهای ناحیه سمیرم آشکار گردید. بدین ترتیب، یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج حاصل از مطالعات در کشورهای اتحادیه اروپا (Strelzecka, 2015)، جنوب استرالیا (Kim and Park, 2015)، هند و جنوب آسیا (Bhahacharjee, 2016) و برخی از کشورهای آمریکای (Aguinaga Lezcano, 2013)، جنوبی مطابقت دارد. البته، برخی از شاخص‌های مؤلفه اثرگذار نظیر: دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی، شایستگی، معنی‌داری، خودتعیینی، تأثیر و اثربخشی در تبیین توسعه روستایی در روستاهای ناحیه سمیرم جایگاه خود را نیافته است؛ بنابراین با توجه به یافته‌های مدل توانمندسازی بانک جهانی (World Bank, 2005) افزایش قابلیت افراد برای ارتقای توانایی و گسترش دامنه انتخاب آن‌ها در بهبود کسب‌وکار مستلزم ایجاد فرصت‌های جدیدی در دیگر زمینه‌ها مانند افزایش فرصت مشارکت، آموزش و افزایش میزان مهارت افراد است و نیز برای دستیابی به نتایج مطلوب لازم است که فرصت‌های مشارکت توسط نهادهای محلی با ایجاد فرصت‌های آموزشی موردنیاز، توانمندی افراد را برای استفاده از فرصت‌های اقتصادی ارتقاء دهند. براین مبنا، با توجه به تأثیرات مؤلفه توانمندسازی و توسعه سکونتگاه‌های روستایی ناحیه سمیرم، توجه به ارتقاء دانش و مهارت و توسعه منابع انسانی، شایستگی، معنی‌داری، خودتعیینی، تأثیر و اثربخشی در روستاهای ناحیه سمیرم برای رسیدن به توسعه

و بهبود عملکرد اجتماعی و اقتصادی آن‌ها مورد تأکید است. سرانجام، ارتقاء سطح مؤلفه توانمندسازی کشاورزان برای دستیابی به توسعه روستاهای مورد مطالعه به مثابه یکی از راهبردهای اثرگذار ضرورت دارد که مورد توجه برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و متولیان امر توسعه روستایی قرار گیرد تا زمینه و زیرساخت‌های لازم برای تحقق آن‌ها فراهم شود.

پیشنهادها

با توجه به نتایج به دست آمده از تحقیق حاضر، به منظور بهبود شاخص‌های توانمندسازی بهره‌برداران کشاورزی در ناحیه مورد مطالعه و اثرگذاری آن در توسعه روستاها پیشنهادهای زیر توصیه می‌گردد:

- یکی از مهم‌ترین موانع موجود در ناحیه مورد مطالعه کمبود برنامه‌های آموزشی به روستاییان جهت بهبود روش‌های تولید کشاورزی است. در با توجه به نتایج تحقیق ایجاد دوره‌های متنوع آموزشی و مهارتی در زمینه فعالیت‌های کشاورزی و فعالیت‌های مکمل کشاورزی و برنامه‌های آموزشی جهت حفظ منابع محیط و کشاورزی پایدار پیشنهاد می‌گردد.

برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی به کارگیری توان جمعی و اعمال روش‌های مشارکتی توسط دولت و برنامه‌ریزان بهتر است مورد توجه قرار گیرد. از این رو تشکیل و تقویت نهادهای غیردولتی، تشکیک‌های مردمی - محلی برای مشارکت بیشتر کشاورزان روستایی در توسعه محلی پیشنهاد می‌گردد.

- توجه بیشتر مدیران بخش کشاورزی به برنامه‌ریزی در زمینه توانمندسازی کشاورزان، افزایش حمایت دولت از محصولات باغی و زراعی روستایی و انجام سرمایه‌گذاری لازم در بخش کشاورزی.

- تشکیل تعاونی‌های تولید و فروش محصولات باغی از سوی نهادها و سازمان‌های مسئول در بخش کشاورزی به عنوان پیشنهادی است که نگارنده در راستای استفاده از منابع مالی و غیرمالی آن برای تأمین نهاده‌ها و خدمات در هنگام و پس از تولید و همچنین به منظور افزایش قدرت تصمیم‌گیری کشاورزان و حذف واسطه‌ها در بازار خرید و فروش محصولات کشاورزی ارائه نموده‌اند.

- با توجه به پتانسیل‌های ناحیه مورد مطالعه، سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های مکمل بخش کشاورزی به ویژه بخش باغداری و همچنین بهره‌گیری از دانش بومی و تجارب روستاییان برای ارتقای محصولات تولیدی در ناحیه مورد مطالعه پیشنهاد می‌گردد.

منابع و مآخذ

- ۱- ارتیعی، ف. چیدری، م.، و جعفری، م. (۱۳۹۰). عوامل تأثیرگذار بر مشارکت جوانان روستایی در زمینه توسعه کشاورزی، مطالعه موردی: شهرستان کرمانشاه، پژوهش‌های روستایی، سال ۲، شماره ۳، صفحات ۷۳-۵۵.
- ۲- بریمانی، ف. نیک منش، ز.، و خادوردی لو، ز. (۱۳۹۱). بررسی نقش اعتبارات خرد در توانمندسازی زنان روستایی، نمونه موردی: دهستان لکستان شهرستان سلماس. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. سال ۱، شماره ۱، صفحات ۸۲-۶۹.
- ۳- جوان، ج. علوی زاده، ا. م.، و کرمانی، م. (۱۳۹۰). نقش

- 17- Amundsen, S., and Martinsen, Ø. L. (2015). Linking empowering leadership to job satisfaction, work effort, and creativity: The role of self-leadership and psychological empowerment. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 22(3): 304-323.
- 18- Arora, S., and Meenu. (2012). The banking sector intervention in the microfinance world: a study of bankers' perception and outreach to rural microfinance in India with special reference to the state of Punjab. *Development in Practice*, 22(7): 991-1005.
- 19- Azadei, A. karami, A. (2007). The Effective Factors on Success of Mechanization Formations of the Fars Province, *Journal of Rural and Development. Tehran*. 15(1):20-22.
- 20- Beteta, H. C. (2006). What is missing in measures of women's empowerment?. *Journal of Human Development and Capabilities*, 7(2): 221-241.
- 21- Bhattacharjee, S. (2016). Self Help Groups an Empowerment and Financial Model for Women in Nadia District, West Bengal. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 24(1).
- 22- Chapman, M., and Kirk, K. (2001). *Lessons for community capacity building: a summary of research evidence*. Edinburgh: Scottish Homes.
- 23- Cheston, S., and Kuhn, L. (2002). Empowering women through microfinance. *Draft, Opportunity International*, 64.
- 24- Demartini, E. Gaviglio, A., and Bertoni, D. (2015). Integrating agricultural sustainability into policy planning: A geo-referenced framework based on Rough Set theory. *Environmental Science and Policy*, 54: 226-239.
- 25- Damisa, M. A., and Yohanna, M. (2007). Role of rural women in farm management decision making process: Ordered probit analysis. *World Journal of Agricultural Sciences*, 3(4): 543-546.
- 26- Webster, N. A. Friis-Hansen, E. Madsen, S. T. Folke, S. Nielsen, H. Larsen, M. N., and Chipeta, S. (2004). Farmer Empowerment: Experiences, lessons learned and ways forward: Volume 1: Policy Discussion Paper.
- 27- Fernandez, S., and Moldogaziev, T. (2015). Employee empowerment and job satisfaction in the US Federal Bureaucracy: A self-determination theory perspective. *The American review of public administration*, 45(4): 375-401.
- 28- Fleming, P. C. (1991). Empowerment strengthens the rock. *Management Review*, 80(12): 34-38.
- Flynn, R. (2013). A Case Study of Rural Finance Self-Help Groups in Uganda and Their Impact on Poverty Alleviation and Development.
- 29- Friis-Hansen, E. (2005). Agricultural development among poor farmers in Soroti district, Uganda: impact assessment of agricultural technology, farmer empowerment and changes in opportunity structures.
- 30- Hassan, S. Wright, B. E., and Yukl, G. (2014). Does ethical leadership matter in government? Effects on organizational commitment, absenteeism, متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی، مطالعه موردی: شهرستان سمیرم. *فصلنامه انجمن جغرافیایی ایران*، شماره ۲۹، صفحات ۱۸-۴۰.
- ۴- جهاد کشاورزی شهرستان سمیرم. (۱۳۹۷). واحد آمار محصولات زراعی و باغی شهرستان سمیرم در سال زراعی ۱۳۹۷-۱۳۹۶.
- ۵- چرمچیان لنگرودی، م. (۱۳۹۱). مدل یابی شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران ایران. *نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی*، جلد ۲۶، شماره ۴.
- ۶- سالنامه آماری استان اصفهان. (۱۳۹۵). معاونت آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان.
- ۷- شفیع‌ی ثابت، ن.، و هراتی فرد، س. (۱۳۹۴). تأثیر مشارکت تور گردان‌ها در پایداری و توسعه سکونتگاه‌های محلی، مطالعه موردی: منطقه تهران و البرز. *مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، سال ۴، شماره ۱۳، صفحات ۹۳-۱۱۹.
- ۸- شفیع‌ی ثابت، ن.، و یوسفی، س. (۱۳۹۵). تبیین عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان در فرا گرد توسعه سکونتگاه‌های روستایی، مطالعه موردی: ناحیه گیلوان و آب‌بر شهرستان طارم. *پژوهش‌های دانش زمین*، سال ۷، شماره ۲۵، صفحات ۴۴-۶۱.
- ۹- علی بیگی، ا. بابایی، م.، و غلامی، م. (۱۳۹۱). تحلیل انگیزه‌های زنان روستایی برای مشارکت در برنامه‌های آموزشی و ترویجی. *فصلنامه زن و جامعه*، سال ۳، شماره ۴، صفحات ۱۳۹ - ۱۶۰.
- ۱۰- عنابستانی، ع. شایان، ح. خسرو بیگی، ر.، و تقی لو، ع. (۱۳۹۰). نقش ویژگی‌های مکانی - فضایی مشارکت در توانمندسازی اقتصاد روستایی. *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال ۱، شماره ۴، صفحات ۱-۱۳.
- ۱۱- کلانتری، خ. شعبانعلی فمی، ح.، و مهرهما، س. (۱۳۸۹). بررسی عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی، مطالعه موردی: شهرستان همدان. *مجله توسعه روستایی*، شماره ۲، صفحات ۱۰۸-۱۰۹.
- 12- Abraham, J. A. (2011). Measurement of social empowerment of farmers in SHGS: Evidence from India. *International NGO Journal*, 6(12): 255-261.
- 13- Aguinaga Lezcano, P. (2013). Do Self-Help Groups Work on Achieving Economic Goals? New Evidence from a Field Experiment in Medellin, Colombia.
- 14- Al-Kassem, A. airat, M., and Al Bakri, A. (2013). Evaluation Tools of Total Quality Management in Business Organizations European. *Journal of Business and Management*, 5(6):41-51.
- 15- Alkire, S. Meinzen-Dick, R. Peterman, A. Quisumbing, A. Seymour, G., and Vaz, A. (2013). The women's empowerment in agriculture index. *World Development*, 52: 71-91.
- 16- Alsop, R., Bertelsen, M., and Holland, J. (2005). *Empowerment in practice: From analysis to implementation*. The World Bank.

- 44- Nilsen, A. S. (2008). Tools for empowerment in local risk management. *Safety science*, 46(5): 858-868.
- Ojo, C. O. Bila, C. Y., and Iheanacho, A. C. (2012). Agricultural resource access and the influence of socioeconomic characteristics among rural women in Borno State, Nigeria. *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, 4(665-2016-44887): 27-33.
- 45- Park, E., and Kim, S. (2016). The potential of Cittaslow for sustainable tourism development: enhancing local community's empowerment. *Tourism Planning and Development*, 13(3): 351-369.
- 46- Richardson, D. (2005). How can agricultural extension best harness ICTs to improve rural livelihoods in developing countries. *ICT in agriculture: Perspectives of technological innovation*, 6: 1-8.
- 47- Rossberger, R. J., and Krause, D. E. (2015). Participative and team-oriented leadership styles, countries' education level, and national innovation: the mediating role of economic factors and national cultural practices. *Cross-Cultural Research*, 49(1): 20-56.
- 48- Sharma, P. N., and Kirkman, B. L. (2015). Leveraging leaders: A literature review and future lines of inquiry for empowering leadership research. *Group and Organization Management*, 40(2): 193-237.
- 49- Sharma, R., and Sahoo, C. K. (2014). Education, empowerment and communication (EEC) as drivers of managing change. *Management and Labour Studies*, 39(2): 174-186.
- 50- Stone, M. H. O'Bryant, H. S. McCoy, L. Coglianese, R. Lehmkuhl, M. A. R. K., and Schilling, B. (2003). Power and maximum strength relationships during performance of dynamic and static weighted jumps. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 17(1): 140-147.
- 51- Storey, D. (1999). Issues of integration, participation and empowerment in rural development: the case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of rural studies*, 15(3): 307-315.
- 52- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of management Journal*, 38(5): 1442-1465.
- 53- Strzelecka, M. (2015). The prospects for empowerment through local governance for tourism-the LEADER approach. *Journal of Rural and Community Development*, 10(3).
- 54- World Bank. (2005). Rural women's development and empowerment project, India. Staff Appraisal Report 16031- IN. South Asia Environment and Social Unit, World Bank, Washington, DC.
- 55- Willson, T. M. Cobb, J. E. Cowan, D. J. Wiethe, R. W. Correa, I. D. Prakash, S. R., and Lehmann, J. M. (1996). The Structure- Activity relationship between peroxisome proliferator-activated receptor γ agonism and the antihyperglycemic activity of thiazolidinediones. *Journal of medicinal* and willingness to report ethical problems. *Public Administration Review*, 74(3): 333-343.
- 31- Hassan, S. Wright, B. E., and Park, J. (2016). The role of employee task performance and learning effort in determining empowering managerial practices: Evidence from a public agency. *Review of Public Personnel Administration*, 36(1): 57-79.
- 32- Hancer, M., and George, R. T. (2003). Psychological empowerment of non-supervisory employees working in full-service restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 22(1): 3-16.
- 33- Jose, G., and Mampilly, S. R. (2014). Psychological empowerment as a predictor of employee engagement: An empirical attestation. *Global Business Review*, 15(1): 93-104.
- 34- Karl, M. (2007). Higher Agricultural Education and Opportunity in Rural Development for Women. The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Italy: 7-11.
- 35- Trist, E. (1992). All teams are not created equal: how employee empowerment really works. Sage.
- 36- Koltko-Rivera, M. E. (2006). Rediscovering the later version of Maslow's hierarchy of needs: Self-transcendence and opportunities for theory, research, and unification. *Review of general psychology*, 10(4): 302-317.
- 37- Kukenberger, M. R. Mathieu, J. E., and Ruddy, T. (2015). A cross-level test of empowerment and process influences on members' informal learning and team commitment. *Journal of Management*, 41(3): 987-1016.
- 38- Lawler, E. E. (1994). Total Quality Management and Employee Involvement: Are They Compatible. *Academy of Management Executive* January.
- 39- Lorinkova, N. M., and Perry, S. J. (2017). When is empowerment effective? The role of leader-leader exchange in empowering leadership, cynicism, and time theft. *Journal of Management*, 43(5): 1631-1654.
- 40- Morison, P. (2011). Re-thinking institutional capacity-building: Lessons from Australia. In Proceedings of the 12th International Conference on Urban Drainage, International Water Association, Porto Alegre, Brazil.
- 41- Namvong, S., and Bacongus, R. T. (2010). The farmer-driven approach and its contributions to farmer empowerment in the village extension system of Lao People's Democratic Republic. *Middle East Journal of Scientific Research*, 6(2): 108-116.
- 42- Nicolás, C., and Rubio, A. (2016). Social enterprise: Gender gap and economic development. *European journal of management and business economics*, 25(2): 56-62.
- 43- Niehoff, B. P. Moorman, R. H. Blakely, G., and Fuller, J. (2001). The influence of empowerment and job enrichment on employee loyalty in a downsizing environment. *Group and Organization Management*, 26(1): 93-113.

chemistry, 39(3): 665-668.

56- Zinnah, M. M. (1994). Linking research, extension and farmers: The case of mangrove swamp rice cultivation in Sierra Leone. *Journal of Agricultural Education*, 35(2): 50-54.

